

ECONOMY

АКТИВІЗАЦІЯ СТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ ЕКОНОМІКИ МАЛИХ МІСТ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Маркова Евеліна,

аспірант кафедри менеджменту та управління економічними процесами,

Мукачівський державний університет, Мукачево, Україна,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3819-2792>

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijite/30062020/7143

ARTICLE INFO

Received 15 April 2020

Accepted 07 June 2020

Published 30 June 2020

KEYWORDS

small cities,
structural processes,
development,
decentralization,
market relations.

ABSTRACT

The article is devoted to the study of structural changes in the economy of local urban economic systems of Transcarpathian region in the conditions of deepening of market transformation processes. The main attention is paid to the analysis of structural processes in industrial production and services as priority spheres of management in small towns and urban settlements. The intensity of structural shifts in terms of economic activities is analyzed. An analysis of the dynamics of structural shifts during the analyzed period showed that the most dynamically structural processes occurred in industry, in particular at city-forming industrial enterprises. The activity of small businesses, which today constitute the economic basis of urban settlements, and their impact on urban employment are analyzed.

Citation: Markova Evelina. (2020) Activation of Structural Processes of Small Town Economy in Conditions of Decentralization. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*. 3(30). doi: 10.31435/rsglobal_ijite/30062020/7143

Copyright: © 2020 Markova Evelina. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження структурної трансформації економіки малих міських поселень детермінована їх впливом на соціально-економічний розвиток локальних адміністративних формувань, регіонів та країни в цілому. В умовах децентралізації малі міста, районні центри, селища міського типу стають інтегруючим чинником навколо якого об'єднуються прилеглі сільські поселення, внаслідок чого створюється синергетичний ефект ефективного використання природного, виробничого та людського потенціалу.

Ключовою проблемою розвитку малих міських поселень Закарпатської області, як центрів об'єднаних територіальних громад, є підвищення конкурентоспроможності локальних господарських систем і створення міцної бази для їх сталого економічного розвитку, що вимагає здійснення глибоких структурних перетворень. Це дозволить здійснити перехід від монопрофільної до диверсифікованої економіки міських поселень, активізувати діяльність містоутворюючих промислових підприємств, розширити сферу докладання праці, залучити інвестиційні ресурси для розвитку соціальної і виробничої інфраструктури на місцях, підвищити якість життя міського населення. При цьому вкрай важливим завданням є відновлення діяльності містоутворюючих підприємств, діяльність яких забезпечить стабільні поступлення у місцеві бюджети, створить мультиплікаційний ефект у розвитку взаємозв'язаних виробництв, що використовують місцеві ресурси, покращить умови для мобілізації фінансових ресурсів з метою активізації інноваційної діяльності.

Метою статті є здійснення аналізу структурної трансформації економіки малих міст та селищ міського типу в умовах децентралізації.

Результати дослідження. Економічна трансформація локальних міських господарських систем супроводжується динамічними змінами секторальної структури їх економіки та її адаптації до ринкових умов господарювання. Ці процеси мають суперечливий характер. З одного боку, «протягом останніх років спостерігається низка негативних явищ, зумовлених втратою виробничого потенціалу, низькою інтенсивністю структурних змін, недостатнім рівнем підприємницької активності, невідповідністю існуючої структури економіки регіонів потребам розбудови інноваційної та постіндустріальної економіки». А з другого боку, відбувається неухильний ріст частки самодіяльних форм зайнятості, розвиток підприємництва, різних форм індивідуальної трудової діяльності, сімейних видів ведення бізнесу, які закладають фундамент для розвитку багатокладної економіки. Діяльність нових організаційно-правових форм господарювання поступово орієнтується на виробництво конкурентоспроможної продукції, пошук інвестиційних ресурсів для інновацій, відбуваються серйозні зміни у взаємовідносинах роботодавців та найманих працівників, тобто поступово формується ринковий сегмент економіки.

Складність і неоднозначність процесів, пов'язаних із змінами в секторальній структурі економіки, а також розуміння того, що структурні реформи по суті закладають фундамент для розвитку ринкових відносин, стимулювало науковий пошук оптимальної моделі розвитку економіки країни. При цьому необхідно відмітити, що якщо на початковому етапі структурної трансформації економіки переважали праці макроекономічної спрямованості, то починаючи з 2000 року характер наукових досліджень зміщується в площину регіональної проблематики, тобто рівня, де безпосередньо реалізуються структурні реформи.

Об'єктивний аналіз структурних зрушень економіки малих міських поселень Закарпатської області значною мірою ускладнюється обмеженими можливостями отримання достовірної інформації, на основі яких можна було б оцінювати динаміку структурних зрушень. Офіційна статистика представляє обмежений набір даних по містах обласного значення, окремі дані публікуються по районних центрах. Що стосується селищ міського типу, то така інформація практично відсутня. Враховуючи відсутність достатньої повноти інформації в процесі дослідження динаміки змін секторальної структури економіки малих міських поселень використано дані паспортів населених пунктів, стратегічні документи соціально-економічного розвитку, цільові комплексні програми, що визначають цілі, завдання, пріоритети стійкого розвитку. Аналіз підприємницької активності здійснено на основі моніторингу підприємств, анкетного опитування міських жителів.

Комплексний аналіз змін галузево-секторальної структури економіки малих міст детермінований ринковими трансформаційними процесами вимагає ретроспективного підходу до дослідження розміщення продуктивних сил в Закарпатській області. Важливість історичного екскурсу полягає в тому, що на його основі стає можливою оцінка фактичної ситуації щодо зміни територіальних пропорцій у розвитку окремих видів економічної діяльності та структурних пропорцій, які склалися в минулому в окремих сферах економічної діяльності. Другою важливою методологічною проблемою є забезпечення атомізованого підходу до формування секторальної структури економіки міст обласного підпорядкування, міст районних центрів та селищ міського типу. Це обумовлено тим, що сьогодні диференціація міського простору області по основних економічних і соціальних параметрах настільки суттєва, що виникає потреба у застосуванні спеціальних методів дослідження кожного міського поселення з урахуванням рівня зайнятості, ділової активності населення, інвестиційних можливостей, наявного виробничо-ресурсного потенціалу для здійснення структурної трансформації локальних господарських систем.

Ретроспективний аналіз розміщення продуктивних сил в регіоні показує, що вирішальний вплив на формування галузевої структури економіки міських поселень, а пізніше і селищ міського типу, відіграло розвиток лісопромислового виробництва. Розширення обсягів лісоексплуатаційних робіт, глибока переробка ділової деревини, введення в дію лісопилних підприємств і деревообробних комбінатів суттєво розширила номенклатуру виробництва, забезпечила швидкий розвиток меблевого виробництва, яке функціонувало в усіх малих містах області. Паралельно з цим іде швидкий розвиток машино-, станко- і приладобудування. У

сформованих промислових вузлах міст обласного підпорядкування та селищах міського типу будувались і створювались нові промислові підприємства, внаслідок чого в області на той час функціонувало більше 50 різних галузей промисловості. Їх діяльність суттєво диверсифікувала економіку міських поселень та сприяла формуванню локальних економічних пріоритетів, визначила їх місце в регіональному поділі праці. Зокрема, в містах Берегово та Хуст чітко виділялися 4 пріоритетні сфери господарювання – харчова, легка, деревообробна промисловість, виробництво будівельних матеріалів, що по суті перетворило їх в індустріальні промислові локальні центри. Місто Чоп розвивалося як важливий залізничний промисловий вузол не тільки області, але й країни.

Що стосується селищ міського типу, то формування їх промислового потенціалу в основному здійснювалося на базі лісної, деревообробної, лісохімічної та целюлозно-паперової сфери. З розміщенням в багатьох селищах філіалів машино- і приладобудівних підприємств та мережі заводів «Електрон» їх економіка поступово перетворювалася із аграрної в індустріально-аграрну. Таким чином, на момент приватизації і акціонування в області був створений потужний промисловий потенціал з диверсифікованою структурою виробництва, представлену станкобудівельною, інструментальною, приладобудівною, радіоелектронною, електротехнічною сферою, підприємствами металообробки. В сукупності з лісопромисловим виробництвом вони сформували галузеву структуру економіки малих міських поселень області.

Розвиток ринкових відносин, приватизація державного майна докорінно змінили структуру економіки області не тільки за формами власності, але і організаційно-правовими формами господарювання та розмірами підприємств. Для оцінки структурних зрушень важливе значення має аналіз зайнятості населення за видами економічної діяльності. Враховуючи те, що основні процеси приватизації у пріоритетних сферах господарювання області, які безпосередньо вплинули на структуру економіки малих міст, розпочалися в 1994 році, доцільним є аналіз змін секторальної структури економіки за досліджуваний період.

Таблиця 1. Зайнятість населення Закарпатської області у пріоритетних сферах господарювання за видами економічної діяльності, тис. осіб*

Сфери економіки	1995 р.	2018 р.	Відношення 2018 р. до 1995 р.
Сільське, лісове та рибне господарства	203,6	128,9	63,3
Промисловість	117,1	58,5	49,7
Будівництво	17,1	28,7	167,8
Транспорт і зв'язок	30,3	26,9	88,8
Оптова та роздрібна торгівля	32,9	92,6	281,5

* Складено автором на основі джерел [5, с. 30; с. 20]

Аналіз маси структурних зрушень, як один із важливих показників динаміки структурних процесів у розрізі основних видів економічної діяльності за 1995-2018 роки засвідчує найбільше значення цього показника у промисловості та оптовій і роздрібній торгівлі. При цьому, як видно із даних, наведених у табл. 1, масштаби структурних зрушень мають різнонаправлений характер – суттєво зменшилась зайнятість у промисловості-50,3 відсотка, та значне збільшення кількості зайнятих у сфері послуг за рахунок інтенсивного перерозподілу працюючих сферу торгівлі +281,5 відсотка. Зменшилася частка зайнятих у будівництві.

Зміни секторальної структури зайнятості детерміновані перебігом змін у галузеву-секторальній структурі економіки малих міст регіону, зокрема у їх пріоритетних сферах економічної діяльності – промислового виробництва та сфері послуг. Ці зміни можуть бути проаналізовані шляхом аналізу основних структурних показників діяльності підприємств за їх розмірами та показників роботи промислових підприємств, які характеризують ефективність їх діяльності.

Таблиця 2. Основні структурні показники діяльності підприємств малих міст Закарпатської області за їх розмірами у 2018 році

	Кількість підприємств, од				Кількість зайнятих працівників, осіб			
	Усього	В тому числі			Усього	В тому числі		
		середні	малі	з них мікро-підприємства		середні	малі	з них мікро-підприємства
Малі міста обласного підпорядкування								
Берегово	235	10	225	206	3694	2871	823	415
Хуст	231	9	222	186	2248	1099	1149	495
Чоп	58	2	56	42	920	-	-	104
Малі міста								
Виноградів	527	21	506	475	6963	5492	1471	787
Іршава	200	7	193	170	1841	895	946	439
Перечин	89	8	81	69	1926	1477	449	147
Рахів	249	7	242	210	2646	1447	1199	541
Свалява	210	17	193	170	3920	2948	942	437
Тячів	339	10	329	290	3563	2065	1498	727

* Складено автором на основі паспортів малих міст Закарпатської області та джерела [6, с. 133-142]

Аналіз структурних показників за розмірами підприємств, що відображений у табл. 2, вказує на те, що наслідком приватизації і акціонування стало розукрупнення виробництва, в результаті чого в жодному із дев'яти малих міст області немає великих підприємств. При цьому необхідно підкреслити, що дана тенденція зберігається і сьогодні. Так, наприклад, кількість малих за розмірами підприємств у промисловості зросла із 81,2 відсотка в 2010 році до 87,5 відсотків у 2018 році, мікропідприємств відповідно з 56,7 відсотка до 68,4 відсотка. Дана тенденція характерна і для оптової і роздрібною торгівлі. Якщо у 2010 році кількість малих підприємств у сфері торгівлі складала 95,9 відсотків від їх загальної кількості, то у 2018 році їх частка склала 97,4 відсотка. Суттєво зросла кількість мікропідприємств. Так, якщо у 2010 році їх частка складала 79,6 відсотка, то на кінець 2018 року вона зросла до 87,5 відсотка. Аналіз даних, які характеризують кількісні показники розвитку малих суб'єктів господарювання та зайнятих на них працівників, вказує на існування асиметрії, тобто збільшення кількості малих підприємств у промисловості не супроводжується зростанням кількості зайнятих на них працівників. Так, за аналізований період кількість зайнятих працівників на промислових підприємствах, що відносяться до категорії малих, зменшилася із 17,8 відсотка до 14,9 відсотка. Що стосується сфери торгівлі, то практично половина працівників, зайнятих у цій сфері, працює на малих підприємствах і кожний четвертий на мікропідприємствах. Із наведеного стає очевидним, що процеси приватизації та акціонування супроводжуються перерозподілом зайнятості із сфери матеріального виробництва у сферу послуг. Ці процеси мають суперечливий характер і не можуть оцінюватися однозначно. З одного боку, збільшення кількості зайнятих у сфері послуг наближає економіку міських поселень до ринкового зв'язку, закладається фундамент для її багатокладності, а відповідно формується конкурентне середовище. З другого боку, втрата динаміки розвитку промислового виробництва як однієї із пріоритетних сфер міської економіки не компенсується інтенсивним розвитком сфери послуг. Однією із причин такої ситуації є відсутність великих промислових містоутворюючих підприємств, які раніше функціонували у міських поселеннях і здійснювали активний вплив не лише на соціально-економічний розвиток міста, але і сільських поселень. До речі, така ситуація характерна і для області загалом. Якщо, у 2010 році в області функціонувало 6 великих підприємств, то на кінець 2018 року діяло всього три великі підприємства. Відсутність великих промислових підприємств, які володіють потужним мобілізаційним ефектом фінансових ресурсів, призвела до згорання інноваційної діяльності. Кількість інноваційно активних промислових підприємств зберігає чітку тенденцію до зменшення. Так, наприклад, якщо у 2010 році в промисловості активну інноваційну діяльність здійснювали 27 промислових підприємств, то у 2017 році їх кількість склала всього 12, із них лише чотири промислові

підприємства впроваджували інновації у малих містах та селищах міського типу. За аналізований період обсяг фінансування інноваційної діяльності у промисловості області зменшився із 72 615,4 тис. грн. до 26 249,6 тис. грн. Згорання діяльності великих підприємств, що виступають у ролі містоутворюючої бази, привело до масштабного вивільнення працівників, зайнятих на великих підприємствах. Якщо у 2010 році на великих підприємствах працювало 9,4 відсотка від загальної кількості найманих працівників по області, то у 2018 році кількість складала всього 5,0%. Таким чином, структурні зрушення в економіці малих міських поселень, що супроводжуються вивільненням значної кількості працівників з ліквідованих і реорганізованих промислових підприємств та їх перерозподілом в інші сфери господарювання суттєво підвищують значення територіально-локальних аспектів політики зайнятості. Саме тому сьогодні на передній план виходить проблема розвитку містоутворюючих підприємств, які здатні здійснити мультиплікаційний вплив розвитку взаємозв'язаних сфер господарювання і забезпечити перехід від монофункціональної до багатофункціональної моделі розвитку економіки малих міських поселень.

В умовах децентралізації влади докорінно змінюється роль, функції, цілі та інструментарій розвитку малих міст. Це обумовлено тим, що в умовах децентралізації управління вони виступають в якості інтегруючого ядра об'єднаних територіальних громад, функціонування яких сьогодні є магістральним напрямом просторового розвитку. Зростання їх ролі як несучої конструкції об'єднаних територіальних громад підсилюється тим, що «вони сильніше, ніж крупні міські пункти інтегровані вжиття сільської місцевості, будучи центрами економічного, соціального і політичного життя територій». Ретроспективний аналіз еволюції їх розвитку в Закарпатській області переконливо доводить, що їх вплив історично виходить за межі адміністративних границь, здійснюючи мультиплікаційний ефект на розвиток сільських поселень. В першу чергу це детерміновано їх функціями, суть яких зводилася до обслуговування прилеглих сіл, оскільки в малих містах концентрувалися бюджетна сфера, яка дозволяла підтримувати доступність сільського населення до закладів освіти, охорони здоров'я, об'єктів соціальної інфраструктури тощо. В малих містах були розміщені промислові об'єкти, транспортні вузли, переробні виробництва, які забезпечували життєдіяльність як міського, так і сільського населення. Тому згорання діяльності промислових підприємств, об'єктів соціальної інфраструктури, різних організаційних форм кооперативної їх взаємодії із навколишніми поселеннями призвело до розриву економічних зв'язків і спровокувало масштабне безробіття та трудову міграцію не тільки в малих містах та селищах міського типу, але і прилеглих до них сільських поселень. Звідси об'єктивна потреба в інтеграції природного, виробничого та людського потенціалу сформованих громад з метою активізації структурних змін, мобілізації підприємницької активності населення, гармонізація економічних інтересів суб'єктів господарювання громади на принципах функціонування ринкової економіки.

Економічною основою переходу від автономного міста до агломерації, тобто групової системи населених пунктів, об'єднаних в нові громади, служить розвиток нових організаційно-правових форм господарювання, науково-виробничих об'єднань, різноманітних кооперативних формувань, які забезпечують принципово новий територіально-груповий тип концентрації виробництва і населення. Мова йде про підтримку і стимулювання, в першу чергу, функціонування містоутворюючих промислових підприємств, промислових зон, філіалів в малих містах, приміських зонах, селищах міського типу та сільській місцевості як одному з найважливіших напрямків розміщення продуктивних сил в умовах поглиблення економічної трансформації локальних господарських систем. Реалізація інтегруючої функції малих міських поселень повинна супроводжуватися розвитком міжсекторальних і територіальних форм взаємодії як всередині територіальної громади, так і міжмуніципальних взаємозв'язках. За своєю суттю це відносини емерджентного ефекту, тобто такого результату, отримання якого було б неможливо при відособленому функціонуванні «точкових» контактних структур, замкнутих локальними адміністративними територіальними рамками окремих міських поселень.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, ключовою проблемою ефективного функціонування нових об'єднаних територіальних громад є забезпечення економічного зростання шляхом ефективного використання територіально локалізованих ресурсів багаточільового призначення з метою забезпечення ефективного

функціонування пріоритетних для кожної громади сфер господарювання, що виступають у формі цілереалізуючої ланки, створюючи мультиплікаційний ефект в суміжних і взаємозв'язаних виробництвах.

Безумовно, що найважливішим завданням є відродження промислового виробництва не тільки у малих містах області, але і селищах міського типу в першу чергу підприємств деревообробної та переробної промисловості. Їх діяльність повинна бути спрямована на забезпечення незавершеного виробництва, яке забезпечує отримання додаткового продукту та стабільні надходження у місцеві бюджети. Особливо важливе значення має відновлення роботи деревообробних підприємств у місцях їх високої концентрації в минулому (Великоберезнянський, Міжгірський, Рахівський, Тячівський, Хустський райони).

Налагодження діяльності переробних підприємств дозволить інтегрувати чисельні дрібні особисті селянські господарства і забезпечить їх зв'язок з внутрішніми ринками, підвищить зайнятість сільського населення, мінімізує сезонний характер праці в сільській місцевості і забезпечить доходи сільського населення. Особливо сприятливими є умови для діяльності переробних підприємств у містах Берегово та Виноградово. Значним потенціалом для переробки сільськогосподарської володіють селища міського типу Буштино, Вилоч, Вишково, Королево, Солотвино, переважна більшість міських поселень низинної природної економічної зони. Останнім часом швидкими темпами йде розвиток рекреації та туристичної діяльності в селищах міського типу гірських районів – смт. Воловець, Міжгір'я, Солотвино, м. Перечин та Хуст.

Таким чином, секторальна структура економіки регіону поступово наближається до ринкового зразку, де провідна роль забезпечується функціонуванням містоутворюючих підприємств, які забезпечують умови життєдіяльності міського населення.

REFERENCES

1. Boyko, Ye.I., Voytsekhovs'kyu, V.B., Horyn, M.P. (2000). *Investing in structural reforms of the region's industry*. Lviv.
2. Habrel', M.S., Popadynets', N.M. (2015), "Structural changes in the economy of the regions in the context of Ukraine's European choice," *Regional Economy*, 4, 27-34.
3. Husyeva, M.O. (2015), "Structural Transformations in the Region's Economy: Assessing the Status and Priorities of Structural Correction," *Regional Economy*, 1, 19-26.
4. Dolishniy, M.I., Shevchuk, L.T., Shevchuk, Ya.V. (2004), "Territorial social system as an object of study of the regional economy of Ukraine," *Socio-economic research in transition. Regional social systems*, 3, 3-14.
5. *Transcarpathia in figures in 1995: statistical yearbook*. (1996). Uzhhorod.
6. *Transcarpathia 2018: statistical yearbook*. (2019). Uzhhorod.
7. Lavrova, T.H. (2015), "The role and potential of small cities in the development of the region (for example, the Krasnodar Territory)," *Bulletin of Tomsk State University*, 399, 204-211.
8. Mel'nyk, M.I. (2018), "Institutional support for the development of the IT sector in Ukraine: the main problems and priority areas for improvement," *Regional Economy*, 1, 102-110.
9. *Cities and districts of the Transcarpathian region 2018: statistical collection*. (2019). Uzhhorod.
10. Papp, V.V.; Shevchuk, L.T. (Ed.). (2009). *Structural processes in the economy of regional social systems: theory, methodology, practice*. Lviv.
11. *Work in the Transcarpathian region in 2018: a statistical collection*. (2019). Uzhhorod.
12. Kravtsiv, V.S. (Ed.). (2016). *Territorial development and regional policy in Ukraine 2016*. Lviv.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>